

6. Уміння забезпечити ефективну систему контролю: здатність коротко і ясно говорити по суті справи, уміння складати і опрацювати накази, розпорядження, ділові папери; уміння ефективно спілкуватися з керівництвом, підлеглими, громадянами тощо.

У розрізі гуманістичного особистісно орієнтованого підходу, людина, яка прагне особистісного зростання, з високим інтервальним локусом контролю, яка здатна до самоаналізу та самоконтролю потребує певних змін у формах контролю з боку керівництва, зокрема переходу від поточного контролю, особливо надмірного, до результуючого, оскільки поточний контроль працівники можуть здійснювати самі. Для оптимальної реалізації функції контролю, зокрема, адекватного врахування контрольованих параметрів, визначенні ступеня їх прогностичності, важливе значення належить індивідуальним особливостям пізнавальних процесів керівників, їх особистісним якостям, таким, як систематичність і пунктуальність, емоційно-вольовим якостям тощо.

На основі розробленої моделі керівника побудовано психограму. Вона включає в себе перелік основних трудових функцій, вимоги до індивідуально-психологічних особливостей і пізнавальних процесів, відповідні компоненти управлінських здібностей, що в цілому надає підґрунтя для досліджень оптимізації методів діагностики готовності керівників ОВС до управлінської діяльності, розробки системи розвитку готовності особистості до управлінської діяльності в ОВС тощо.

Список використаних джерел

1. Барко В.І. Теоретико – психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ: дис. доктора психол. наук: 19.00.06/ Барко Вадим Іванович – К., 2004. – 448 с.
2. Вказівка МВС України № 410 від 28.04.2009 “Про вдосконалення організації психопрофілактичної роботи з працівниками органів та підрозділів внутрішніх справ”.
3. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы/ Е.П. Ильин – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
4. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого–педагогічного дослідження/ С.Д. Максименко. – К., 1990. – 240 с.
5. Медведєв В.С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти): дис. доктора психол. наук: 19.00.06/ Медведєв Володимир Степанович – К., 1996. – 192 с.
6. Наказ МВС України № 161 від 07.04.2008 “Про затвердження Програми психопрофілактичної роботи з особовим

складом органів та підрозділів внутрішніх справ України на 2008-2012 роки”.

7. Небылицин В.Д. Надежность работы оператора в сложных системах управления / В.Д. Небылицин. – М., 1964. (Инженерная психология).
8. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий/ Б.М. Теплов. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1961. – 535 с.
9. Фернхем А. Личность и социальное поведение/ А. Фернхем, П. Хейвен. – СПб.: Питер, 2001. – 368 с.
10. Шадриков В. Д. Психологический анализ деятельности/ В.Д. Шадриков. – Ярославль: Ярославск. гос. ун-т, 1979. – 280 с.

The article deals with career development information model based on head ATS study the characteristics and peculiarities of management activities, organizing features and properties of leader, providing effective HR organization.

Keywords: information model for the profession, management of military, individual psychological characteristics.

Отримано: 7.02.2010

УДК 159.9:616.89-008.444.9-053.6

В.Р. Павелків

Психологічні особливості та детермінанти агресивної поведінки підлітків

У статті представлено теоретичний аналіз природи підліткової агресивності виходячи із специфіки основних новоутворень підліткового віку та характеру взаємин у сфері педагогічної взаємодії і сімейних взаємостосунків.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, підлітки, взаємовідносини, сім'я.

В статье представлено теоретический анализ природы подростковой агрессивности выходя из специфики основных новообразований подросткового возраста и характера взаимоотношений в среде педагогического взаимодействия и семейных взаимоотношений.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, подростки, взаимоотношение, семья.

Постановка проблеми. Найважливіші різні підходів до опису агресії, виокремлення її структурних компонентів, а також аналіз різних видів і форм її вияву дає змогу виявити її соціальну природу і визначити її роль в життєдіяльності особистості, що розвивається.

Теоретичний аналіз агресивної поведінки підлітків передбачає розгляд особливостей підліткового віку, його новоутворень, провідної діяльності з метою виявлення причин виникнення агресивної поведінки. Особливий інтерес мають праці, автори яких виявляють соціальну зумовленість кризи підліткового віку і домінуючу роль відводять середовищу, соціуму, в рамках якого перебуває підліток.

Проблема агресивної поведінки підлітків знайшла своє відображення в працях вітчизняних (В.А.Аверін, Н.В.Алікіна, Б.Н.Алмазов, С.Я.Беличева, П.Г.Бельський, І.А.Горькова, З.Н.Григорова, С.Н.Єнікопов, П.А.Ковальов, Н.Ю.Максимова, І.А.Невський, Е.В.Ольшанська, А.А.Реан, Л.М.Семенюк, Д.І.Фельдштейн, І.А.Фурманов та ін.) та зарубіжних психологів (А.Бандура, Й.Берг, Р.Дженкінс, І.Джосселіні, Р.Уолтерс, А.Фрейд, З.Хевітт, Е.Еріксон, Д.Мунн та ін.).

Звернення до специфіки підліткового віку свідчить про критичний його перебіг. Так, у працях вітчизняних (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, І.В.Дубровіна, Т.В.Драгунова, А.В.Захарова, О.М.Леонтьєв, М.І.Лісіна, А.М.Прихожан, Л.М.Семенюк, Е.Т.Солодова, Н.Н.Толстих, І.Г.Чеснокова та ін.) та зарубіжних (Дж.Адельсон, Й.Берг, І.Джосселіні, Е.Доуван, Д.Оффер, А.Фрейд, З.Фрейд, Ст.Холла) вчених найбільш вираженою є криза самооцінки. Підтвердженням цьому є “відходження” підлітка від прямого копіювання оцінок дорослих до самооцінки, яка визначається за внутрішніми критеріями. Уявлення, на підставі яких у підлітків формуються критерії самооцінки, набуваються у процесі самопізнання, основною формою якого у підлітка є порівняння себе з іншими людьми: дорослими і ровесниками.

Згідно концепції розвитку особистості в дитячому та підлітковому віці Л.І.Божович, самосвідомість особистості є тим підсумковим новоутворенням, яке формується в підлітковому віці. Самосвідомість є базисом розвитку особистості, причому її формування здійснюється лише у взаємодії з іншими людьми і, насамперед, з колективом ровесників. Вхідження в колектив набуває цінності тому, що в ньому і тільки в ньому стає можливим розвиток самосвідомості підлітка завдяки взаємодії з іншими людьми [5].

До новоутворень підліткового віку слід віднести і провідну діяльність, яка розглядалася в працях Л.С.Виготського, Д.І.Фельдштейна, Д.Б.Ельконіна [7; 13; 18]. На підставі їхніх ідей можна

зробити висновок про те, що провідною діяльністю молодшого підліткового віку (11-13 років) є інтимно-особистісне спілкування, яка має самостійну мотиваційно-смыслову цінність. На думку вчених, глибина і сила вияву кризи в цьому віці залежать, насамперед, від особливостей провідної діяльності підлітка. Згідно Л.І.Божович, Д.Б.Ельконіну, О.Н.Новіковій, провідною діяльністю підліткового віку є спілкування на основі різних видів суспільно корисної діяльності [5; 18; 12].

Аналіз досліджень дає змогу зробити висновок про те, що стосунки з іншими людьми мають велике значення в формуванні особливостей особистості підлітка. Більшість дослідників називають спілкування дитини з іншими людьми головним чинником розвитку особистості в підлітковому віці.

Мета нашого повідомлення полягає у висвітленні природи підліткової агресивності виходячи із специфіки основних новоутворень і пріоритету інтимно-особистісного спілкування підлітків та характеру взаємин у сфері педагогічної взаємодії і сімейних взаємостосунків.

На думку дослідників, значний вплив на формування особистості протягом життя мають мікросоціальні умови. При цьому, як відзначають В.Н.Мясищева, В.Л.Васильєв, Л.М.Зюбін [11; 6; 8], саме середовище відіграє провідну роль у детермінації девіантної поведінки підлітків, опосередковуючи вплив біологічних особливостей. Особистість не пов'язана безпосередньо з широким соціальним середовищем, вона взаємодіє з нею через близьке мікросередовище (первинну групу). Мікросередовище підлітка складають батьки, однолітки, дорослі люди.

На думку Л.І.Божович, степінь психологічного благополуччя дитини і гострота явищ підліткової кризи залежать від особливостей взаємостосунків з іншими людьми, насамперед, з дорослими, від того, наскільки в спілкуванні з ними задовольняються потреби зайняти нову, “дорослу” життєву позицію і подолати зовнішні і внутрішні перепони, які заважають підлітку досягти бажаного і, насамперед, ним самим обраного зразка [5].

Думка про несправедливість оточуючих викликає у підлітка почуття образи, він починає вважати себе незаслужено постраждалим, виявляти агресивність щодо тих, хто низько оцінює його діяльність.

На наш погляд, причиною агресивної поведінки може бути незадоволеність різних потреб підлітка. Підліток потрапляє в ситуацію сильної депривації психічно і соціально важливих потреб, коли оцінка вірогідності їх задоволення падає, виникає стан досади,

образи, розчарування, злості, що і позначається узагальненим поняттям “фрустрація”. Відповіддю підлітка на стан фрустрації є агресія. Існують інші зовнішні вияви фрустрації: прагнення втекти від важкої ситуації, тобто від джерела фрустрації; апатія, яка виявляється в регресії поведінки. Очевидно, що ці поведінкові вияви не сприяють формуванню позитивних стосунків між підлітками і оточуючими. Між ними розвиваються стійкі негативні стосунки.

О.О.Бодальов, Л.І.Криволап відзначають ускладнення сфери спілкування підлітка з дорослими, насамперед, з учителями, кожен з яких відзначається особливим стилем спілкування з учнями, манерою викладання, характером вимог, особистісними особливостями. Дослідники встановили, що “...існує досить стійка залежність між манерою поведінки, яку дозволяє собі педагог у спілкуванні з учнями, і характером переживань, які при цьому у учнів-підлітків виникають... Вихователі, що різняться стилем спілкування з учнями, по-різному впливають на формування характерологічних якостей підлітка” [4].

Тому, ігнорування педагогом особливостей самосвідомості підлітка призводить до розвитку деформованих, негативних стосунків з педагогами, девіантної поведінки, що врешті-решт відбивається на загальній незадоволеності дитини стосунками з дорослими. При цьому варто зазначити, що підліток прагне не стільки протистояти дорослим, скільки стати рівним їм. Він потребує уваги, розуміння дорослих. Вчителі і батьки часто не приймають нову позицію дитини. У результаті між дорослими і підлітками зростає психологічний бар’єр, у прагненні здолати який багато підлітків використовує агресивні форми поведінки.

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури, що розкриває специфіку стосунків підлітків з оточуючими, дозволяє розглядати порушення стосунків підлітків з учителями, які виявляються в апатії, неприйнятті, що є наслідком неправильного педагогічного керівництва і заподіюють шкоду особистісному розвитку учнів, як причину відхильної поведінки підлітка.

Вивчення позиції дорослих-вихователів передбачає виявлення специфіки сімейних стосунків, які закладають зародки агресивної поведінки і виявляються у підлітковому віці в більш чи менш яскраво вираженій формі.

На думку Д.І.Фельдштейна, дитина одержує початкові знання про моделі агресивної поведінки в сім’ї. Так, підтвердження цьому є висловлювання відносно особливостей ідентифікації дитини з батьками, що в подальшому оперує ним як деяким моральним ідеалом, або орієнтир розвитку особистості підлітка. Дитина часто

ідентифікує себе з батьком або матір’ю. За даними досліджень А.П.Купріної, Д.І.Фельдштейна умови сімейного виховання підлітків з агресивною поведінкою характеризувалися напруженістю психологічного клімату, частими конфліктами між матір’ю та батьком, в які нерідко включалися й інші члени сім’ї, неухважністю батьків до дітей. Численні батьки дотримувалися авторитарних методів у вихованні (гіперпротекції), застосовували фізичні покарання. Інші батьки надавали багато свободи, не вмішуючись у життя дітей і водночас не надавали достатньої підтримки, допомоги, часто були байдужі до їх проблем. Така взаємодія, як правило, сприяла формуванню у підлітків зневажливого ставлення до батьків, викликала почуття злості, образи, відсутність поваги. Думка батьків не є значущою для підлітків. Вони не могли мати значного впливу на їхню поведінку [9; 13].

Негативна обстановка в сім’ї була причиною того, що підготовка до школи в більшості випадків не проводилася або носила формальний характер і викликала неприязнь і опір. Підлітки з агресивною поведінкою відзначалися неухважністю, імпульсивністю, вступали в конфлікти з учителями. Конфлікти виникали з приводу виконання навчальних завдань, успішності, порушення правил поведінки у школі, частіше на уроках. І як наслідок цих конфліктів виникає конфлікт у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів, у сфері їх спілкування в ході педагогічної діяльності.

Зміни, що відбувалися у стосунках підлітків з батьками, знаходять відображення у віковій динаміці мотивів і змісту їх спілкування. Однак, як відомо, численні батьки не враховують вікових змін в особистості підлітка, вважаючи, що він – дитина і повинен слухатися батьків. Незадоволеність у спілкуванні з батьками, особливо батьком (за даними А.П.Купріної), призводить до розвитку протестного характеру поведінки.

Г.М.Пікалова пояснює ускладнення, які виявляються у стосунках підлітків і дорослих, протиріччями, що виникають між потребою пізнати самого себе і недостатнім вмінням правильно аналізувати свої особисті вияви, між рівнем домагань підлітка і його реальним положенням у колективі, між ставленням до самого себе і ставленням до нього товаришів, однолітків, дорослих. Ці ускладнення, зазвичай, виявляються у формі конфліктів, у розриві стосунків.

Розгляд теоретичних та експериментальних досліджень з проблеми відносин підлітків з агресивною поведінкою із батьками, дозволяє зробити висновок про зумовленість агресивної поведінки підлітків сімейними стосунками.

Отже, викривлене уявлення підлітка про ставлення оточуючих до нього, закріплюючись, стають своєрідною позицією підлітка, що визначає весь його подальший розвиток. Реагуючи агресивними вчинками, підліток знаходить причину своїх невдач не у власних недоліках, а в несправедливості, недоброчисливості оточуючих людей. Порушення стосунків підлітка полягає в його позиції “Я поганий – всі погані”, “Я хороший – всі погані”, в його рухові проти і від людей.

На підставі вищевикладеного дослідження можна говорити про неузгодженість ідеального і реального ставлень підлітків з агресивною поведінкою, що призводить до неадекватності ставлення підлітка до себе, до інших, до результатів власної діяльності. Все це викликає у підлітка негативний стан – досаду, образу, злість, обурення, гнів, лють, з виявом яких і починається формування мотиву агресивної поведінки. Переживання цих станів призводить до виникнення потреби (бажання) підлітка усунути психічну напругу, розрядити її. Ця потреба веде до формування поки абстрактної мети: що треба зробити, щоб задовольнити бажання покарати того, хто образив. Виникнення наміру покарати, помститися веде до пошуку конкретного шляху і засобу досягнення наміченої абстрактної мети. Підлітки розглядають конкретні агресивні дії, вибір яких залежить від оцінки ситуації та їх можливостей, ставлення до джерела конфлікту, установки на розв’язання конфліктів. Пропустивши всі ці дії через “внутрішній фільтр”, підлітки переходять до формування мотиву агресивної поведінки: формування наміру здійснити конкретну агресивну дію щодо того чи іншого об’єкта, не обов’язково щодо образника. На цій стадії здійснюється вибір конкретної агресивної дії, приймається рішення. Прийняття рішення приводить до виникнення спонукання досягти мети. На цьому процес формування мотиву агресивної поведінки закінчується. Його підсумком є утворення складного психологічного комплексу, до якого належать потреба (бажання) підлітка відреагувати на конфліктну ситуацію (наприклад, на агресію іншої особи), спосіб і засіб цього реагування, і обґрунтування, чому обрані саме вони. Отже, у підлітків з’являється підстава для агресивної поведінки, яка пояснює, чому вони прийшли до розуміння необхідності такої поведінки (що спонукало), що вони хочуть досягти (яка мета), яким чином і, можливо, заради кого.

На думку В.А.Аверіна, А.Бандури, Л.М.Семенюк, агресивна поведінка має місце з моменту виникнення конфліктної (при спілкуванні) або фруструючої (при діяльності) ситуації, яка відіграє роль зовнішнього стимулу. Аналіз досліджень з феноменології агресії

дозволив виокремити три компоненти в структурі агресії: когнітивний, емоційний, поведінковий. Дані компоненти знаходять відображення в специфіці вияву агресії підлітками [1; 3; 15].

Когнітивний компонент агресії представлено в рамках зіткнення думок, бажань, інтересів, цілей між партнерами по спілкуванню, що усвідомлюється суб’єктами. Емоційний компонент виявляється у небажанні суб’єктів спілкування знайти компроміс і, як наслідок, виникнення взаємостосунків неприязні. Дії когнітивного й емоційного компонентів мають місце у поведінковому компоненті, що виявляється в неслухняності, грубій поведінці, бійках, крадіжках, наговорах, бравадах, порушенні шкільної дисципліни, хуліганських вихідках.

Детермінантами виникнення когнітивної складової агресії є переживання образи, ображеного самолюбства, незадоволення ставленнями близьких, бажання не виявити слабких сторін своєї особистості, завоювати авторитет, прагнення довести свою повноцінність, одержати визнання.

Детермінантами виникнення емоційної складової агресії є специфіка біологічного фундаменту особистості: нейродинамічні і психодинамічні якості темпераменту і деякі види акцентуацій характеру. Критеріальними показниками вищезазначеного параметра є емоційна чутливість і дратівливість, рівень тривожності, деякі емоції, які належать до так званого комплексу ворожості – гнів, відраза і презирство, емоція страху, образливість, запальність, зарозумілість, “ершистість” (характеризує його збудливість і конфліктність), підозрілість, нетерпимість до заперечень, неоптупливість. Вони створюють схильність суб’єкта до виникнення стану конфлікту. На думку більшості вчених, найбільший внесок в агресивну поведінку вносять запальність, образливість, мстивість. Не випадково Л.І.Белозерова виявила у важких підлітків переважання таких особистісних особливостей, як образливість (у 74%), впертість (у 68%), запальність (у 34%), забіякуватість (у 33%).

У працях А.А.Реана зазначено, що, крім збудливості, на виникнення агресивної поведінки підлітків впливає і така особливість особистості (характеру), як демонстративність. Демонстративні підлітки і юнаки постійно прагнуть чинити вплив на інших, привернути до себе увагу. Це реалізується в марнославній поведінці, часто демонстративно. Очевидно, саме надмірне марнославство і призводить до образливості, зарозумілості, роль яких для виникнення агресивної поведінки значна. Сукупна дія цих характеристик зумовлює готовність людини до агресивних дій на емоційному та поведінковому рівні [14].

У рамках вивчення поведінкової складової агресії необхідно звернутися до форм її вияву. Численні зарубіжні дослідники, серед них Хевітт і Джемкінс, поділяли підлітків з агресивною поведінкою на дві групи: перша група – це підлітки з соціалізованими формами анти суспільної поведінки, для яких не характерні психічні, емоційні розлади, а друга група – діти, що відрізняються не соціалізованою агресивною поведінкою, для яких характерні різні психічні порушення.

Поведінкова складова агресії виявляється у підлітків при опозиції щодо дорослих. Підлітки порушують тишу, включаючи образливі зауваження, псують суспільне майно. Необхідно відзначити, що у цьому випадку дорослим необхідно вибирати правильну позицію – твердо, спокійно, доброзичливо прийняти спроби довести ситуацію до конфлікту; вони відразу одержують психологічну перевагу, яка утримує підлітків від подальших експериментів. При зустрічній опозиційності дорослих виникає подальший конфлікт між дорослими і підлітками.

Агресивна поведінка, яка виявляється у повсякденному житті у підлітків не маючи зв'язку з порушенням встановлених законодавством правил, закономірно відділяється від соціальної поведінки і серйозних деліктів. Агресивну поведінку побутового характеру зазвичай, відносять до сфери індивідуальної агресіології, вона стосується сфери конфліктів у міжособистісних стосунках і є предметом вивчення психолого-педагогічної науки. Однак, як справедливо вважає В.Н.Мясищев, у людини не можна відділити особисту сторону проблеми від суспільної; і якщо ворожі, вузько-особисті стосунки спочатку здаються тільки особистою справою, то, накопичуючись, вони можуть трансформуватися з особистої справи до справ з кримінальної практики [11].

Н.В.Алікіна вважає, що між повсякденною і злочинною агресією припустима аналогія тому, що агресія, як вияв природної захисної реакції на несприятливу конфліктну ситуацію у підлітків, в девіантній і делінквентній поведінці може займати статус своєрідної захисної форми поведінки, будучи викривленим способом задоволення потреб і відображаючи проблеми самореалізації [2].

Численні вітчизняні і зарубіжні автори розглядають агресивну поведінку як девіантну, відхилену від норми, виключаючи її адаптивну функцію. На думку авторів, почуття самознищення, своєї невідповідності вимогам ставить перед вибором або на користь вимог і продовження болісних переживань самознищення, або на користь підвищення самоповаги в поведінці, спрямованих проти цих вимог. Підлітки частіше за все вибирають друге. У результаті й установки,

і референтні групи, і поведінка підлітків стають все більш антинормативними, штовхаючи їх все далі по шляху девіації.

Агресивна поведінка розглядається як руйнівна, згубна поведінка, що приносить фізичну і психічну шкоду. Аналіз праць ряду дослідників (Л.М.Зюбін, Я.Л.Коломінський, В.Г.Степанов, Р.І.Цветкова) дозволяє припустити, що вони вважають агресію адаптивною реакцією, яка є виявом механізму психологічного захисту. В.Г.Степанов пише, що “агресія як вияв непристосованості до соціального середовища чітко виявляється від 10 до 13 років [16].

Адаптаційні механізми агресії підлітків розглядалися у праці Л.Б.Філонова. Досліджуючи поведінку підлітків “на межі агресії”, автор встановив її продуктивний, природний адаптаційно-дослідницький характер. Для дослідника пошук підлітком меж припустимого є закономірним явищем. Він раціональний у тому випадку, якщо не виходить за рамки дозволеного суспільством. Водночас пошук меж виявляється тією лінією, яка легко може привести до відхилення [17].

Аналіз літератури свідчить також про те, що конструктивна агресія, починаючи з раннього віку, активно сприяє адаптації. Спочатку вона виконує сигнальну функцію, свідчить про виникнення проблем дезадаптації. З розвитком же активності дитини, вона починає виконувати й іншу, компенсаторну функцію, сприяючи виробленню способів адекватної адаптації до навколишнього середовища. На відміну від конструктивної, деструктивна агресія не веде до адекватної адаптації, а навпаки, виявляється в девіантній поведінці.

У контексті досліджуваної проблеми цікавою є позиція Н.Ю.Максимової, яка вважає, що відхилення в розвитку особистості підлітка є результатом багатоступеневого процесу порушення взаємодії дитини з навколишнім світом, який поступово розвивається [10]. Агресивна поведінка, на наш погляд, є результатом порушення стосунків підлітка з середовищем.

Всім дітям властиве прагнення досягти позитивної оцінки оточуючих. Незадоволеність цією життєво важливою соціальною потребою викликає у дитини негативні емоційні переживання, штовхає її на пошук виходу з травмуючої ситуації. На думку І.Б.Котової, Д.І.Фельдштейна, Є.Н.Шиянова, правильне педагогічне керівництво забезпечує найбільш оптимальний вихід з цієї ситуації. Дорослим необхідно допомогти підлітку підвищити рівень успішності його діяльності, або знайти іншу сферу самоствердження. При відсутності правильного педагогічного керівництва стихійним виходом із ситуації, що склалася, буде закріплення у підлітків з агресивною поведінкою негативного ставлення до оточуючих.

Джерелом негативних стосунків підлітків з агресивною поведінкою слугує несприятлива обстановка, що склалася навколо підлітка. Докори з боку вчителів у недобросовісності, егоїзмові, підлості, нездатності щось зробити можуть бути причиною агресивних повторних виявів у підлітків і укріплення негативних стосунків. Під негативним ставленням підлітків з агресивною поведінкою до оточуючих ми розглядаємо емоційно-ціннісне ставлення, яке виражається в антипатії, неприйнятті, що заподіює шкоду особистісному розвитку підлітка.

Висновки. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок про те, що відхилення в поведінці підлітків, в тому числі й агресивні форми, кризи психічного розвитку залежать від стосунків підлітків з іншими людьми. Таким чином, агресивна поведінка є наслідком порушень системи ставлень, в якій знаходиться підліток і є викривленим видом взаємодії з оточуючими. Аналіз досліджень, які розглядають мотиви агресивної поведінки, показав, що агресивні дії підлітків виступають:

- як засіб досягнення значущої мети;
- як спосіб психологічної розрядки, заміщення блокованої потреби і переключення діяльності;
- як самоціль, що задовольняє потребу в самореалізації і самоствердженні.

В дослідженні ми спиралися на розуміння агресивної поведінки підлітків як засобу психологічного захисту, недиференційованого захисного механізму, неконструктивного, неадекватного (у плані розв'язання проблем) поведінки. Загалом можна зробити висновок про те, що агресивна поведінка – це, насамперед, цілеспрямована і навмисна поведінка, свідомо поведінка людини.

Список використаних джерел

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков. – СПб., 1998. – С. 361-371.
2. Аликина Н.В. Возрастные психологические особенности агрессивного поведения несовершеннолетних: Автореф. дисс. ...канд. психол. наук. – К., 1989. – 21 с.
3. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М., 2000. – 512 с.
4. Бодалев А.А., Криволап Л.И. О воздействии стиля общения педагога с учащимися на их эмоциональный опыт // Проблемы общения и воспитания. – Ч. 1. – Тарту, 1974. – С. 185-192.

5. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968. – 464 с.
6. Васильев В.Л. Предупреждение правонарушений несовершеннолетних. – Л., 1980. – 35 с.
7. Выготский Л.С. Педология подростка // Собр.соч.: В 6 т. – М., 1984. – Т. 4. – С. 5-243.
8. Зюбин Л.М. Психология воспитания: Методическое пособие. – М., 1991. – 93 с.
9. Куприна А.П. Удовлетворенность общением как важная проблема подросткового возраста // Психологические условия и механизмы воспитания подростков. – М., 1983. – С. 71-75.
10. Максимова Н.Ю. Особенности личностных отношений трудовоспитуемых подростков: Автореф. дисс. ...канд. психол.наук. – К., 1981. – 22 с.
11. Мясичев В.Н. Психология отношений. – М., 1995. – С.15-27.
12. Новикова Е.В. Особенности общения и проявления школьной дезадаптации у младших школьников и подростков // Общение и формирование личности школьника. – М., 1987. – С. 17-40.
13. Психология современного подростка / Под ред. Д.И.Фельдштейна. – М., 1987. – 347 с.
14. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности // Психологический журнал. – 1996. – Т. 17. – № 5. – С. 3-19.
15. Семенов Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения и условия его коррекции. – М., 1998. – С. 48-60.
16. Степанов В.Г. Психология трудных школьников. – М., 1997. – 320 с.
17. Филонов Л.Б. Поиск пределов допустимого как одна из особенностей поведения «трудных» подростков // Социальная психология личности. – М., 1979. – С. 114-138.
18. Эльконин Д.Б. Психолого-педагогическая диагностика: проблемы и задачи // Психодиагностика и школа / Под ред. К.И.Гуревича. – Таллинн, 1980. – 124 с.

The article presents theoretical analysis of the nature of juvenile's aggressiveness, proceeding from the peculiarity of the principal new growth of the juvenile age and the character of relations in the sphere of pedagogical interaction and family interrelation.

Key words: aggression, aggressive behavior, juveniles, interrelation, family.

Отримано: 19.03.2010